

Підсумовуючи, можна сказати, що вищезазначений варіант, на мій погляд, допоміг би вирішити декілька проблем:

1. Усунути суперечності усередині НАТО з «українського питання».
2. Не погіршувати далі стосунки Росії з Європою, США, Україною.
3. Не піддавати Україну загрозі розколу по лінії електоральних переваг, яка у разі отримання ПДЧ виглядає високоймовірною.
4. Забезпечити Україні зовнішньополітичну стабільність та невтручання у внутрішні справи як необхідні умови для ефективнішого руху по шляху демократичних перетворень.

Однак, найголовніше — підписання такого договору сприяло б забезпеченню національних інтересів усіх без винятку учасників, оскільки всі вони виявилися б переможцями у «грі», українська шахівниця не ризикувала б бути роздертою навпіл і з зони протистояння швидко перетворилася б на фактор стабілізації відносин між Сходом та Заходом. Ставлення ж наших близьких і далеких партнерів як до ідеї, так і до її втілення чітко висвітлило б їх реальні, а не декларовані наміри.

Література

1. *Угринчук І.* Аналіз передвиборчих програм «Нашої України», БЮТ, СПУ, КПУ та Партії регіонів — <http://www.pravda.rv.ua/analitica/programs.html>
2. *Хмелько В.* Через що політикам вдається розколювати Україну // Дзеркало тижня. — 2006. — № 24 (603).
3. *Якби* наступної неділі відбувався референдум щодо вступу України до НАТО, як би Ви проголосували? (динаміка, регіональний розподіл, 2002–2008) — http://razumkov.org.ua/poll.php?poll_id=116.

УДК 327(44)

О. Мітрофанова,
кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту світової економіки і
міжнародних відносин НАН України

ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР ФРАНЦУЗЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН

Стаття присвячена дослідженню політико-дипломатичних аспектів двосторонніх міждержавних взаємин Франції та України. Аналізуючи законодавчу базу, візити на найвищому рівні, міжпарламентське співробітництво, діяльність українського посольства в Парижі, автор намагається визначити основні проблеми франко-українських відносин. У висновках зазначається, що франко-українські взаємини поки що не відповідають потенціалу обох країн.

Ключові слова: франко-українські відносини, дипломат, контакти, інтерв'ю, співробітництво, проблеми, парламент, візит.

Митрофанова О. Политическое измерение французо-украинских отношений

Статья посвящена исследованию политико-дипломатических аспектов двусторонних межгосударственных взаимоотношений Франции и Украины. Анализируя законодательную базу, визиты на высшем уровне, межпарламентское сотрудничество, деятельность украинского посольства в Париже, автор пытается определить основные проблемы франко-украинских отношений. В выводах отмечается, что франко-украинские отношения пока что не отвечают потенциалу этих стран.

Ключевые слова: французо-украинские взаимоотношения, дипломат, контакты, интервью, сотрудничество, проблемы, парламент, визит.

Mitrofanova O. Political Dimension of Franco-Ukrainian Relations

The article is devoted to investigation of political and diplomatic aspects of the bilateral intergovernmental relations between France and Ukraine. The author analyses the legislation, highest-level visits, inter-parliamentary cooperation and the activities of the Ukrainian Embassy in Paris. The author tries to define the main problems of the Franco-Ukrainian relations and comes to the conclusion that these relations do not correspond to the potentials of the two countries.

Key words: franco-ukrainian relations, diplomat, interview, contacts, problems, cooperation, Parliament, visit.

Політико-дипломатичний вимір двосторонніх міждержавних взаємин — це хребет утворення архітектури відносин. Від успіху політичного діалогу залежить розвиток усіх інших складових співробітництва. Активна співпраця високопосадовців сприяє активізації пошуку співробітництва ділових кіл, обміну науковцями та студентами, підштовхує до культурних обмінів. Між тим кволий політичний діалог, слабка дипломатія лише спричиняють стагнацію або взагалі гальмують взаємини в інших царинах.

Мета даного дослідження полягає у поглибленому вивченні саме політичної складової французько-українських відносин.

Серед вітчизняних науковців певна увага приділялася дослідженню різноманітних аспектів сучасної французької зовнішньої політики — В. Манжола, І. Погорська, О. Лозовицький, Л. Халецька, Б. Мирхан, нарису стану французько-українських взаємин приділили увагу як означені науковці, так і українські дипломати Ю. Кочубей та В. Рилач. У цьому контексті гідним уваги є комплексне дослідження політичного виміру французько-українських відносин як складової загального стану взаємин між цими державами. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автор, визначаючи як одну з провідних ролей участь у конструюванні двостороннього співробітництва дипломатів та державних службовців обох країн та розуміючи, що відповідно до французьких законів неможливо використати дипломатичні архіви Франції за останні 30 років, самостійно провів науково-консультаційну роботу з представниками дипломатичних, урядових та аналітичних кіл Франції та України.

Таким чином, було проаналізовано та синтезовано досліджені концептуальні погляди, додано документальну базу для максимально повного аналізу стану французько-українських політичних взаємин і насамкінець проведено виявлення проблематичних моментів у французько-українських відносинах та сфер, які на сучасному етапі можливо покращити.

Законодавча база

27 грудня 1991 р. Франція, як і інші країни ЄС, визнала незалежність України. 24 січня 1992 р. у Києві міністрами закордонних справ України та Франції А. Зленком та Р. Дюма підписано протокол щодо встановлення дипломатичних відносин.

Загалом, налічується біля 40 двосторонніх документів, підписаних Францією та Україною.

Постановою ВР №2610–12 від 17.09.92 р. було ратифіковано Договір про взаєморозуміння та співробітництво між Україною і Французькою Республікою. Зокрема, у статті 2 цього документа йдеться про участь України та Франції у конструюванні мирної та солідарної Європи. З огляду на цю перспективу, країни розвивають політичну співпрацю як у двосторонньому плані, так і в багатосторонньому [1].

Періодизація

Автор вважає за доцільне розглянути періодизацію французько-українських відносин, розроблену досвідченим українським дипломатом. Отже:

1. 1991–1996 рр. — спочатку спостерігалася інтенсивність контактів, а потім втрата інтересу з французької сторони. Причина — в Україні забукували реформи. Жоден значний французький проект не реалізувався. Україна виявилася ненадійним партнером, що було проблемою для французьких інвесторів. Таким чином, надії 1992 року не підтвердилися практикою.

2. 1997–2000 рр. — ставлення французьких політиків до України змінилося. Реформи в нашій країні набирали обертів. Політика президента Росії Б. Єльцина була мало передбачуваною, на цьому тлі українська політика вигідно вирізнялася і була більш зрозумілою. Інтуїтивно французи більш спиралися на Україну на Сході.

3. 2001–2004 рр. — імідж України затьмарився через скандал зі звинуваченням в продажу Іраку системи «Кольчуга», вбивством журналіста Г. Гонгадзе. Франція перестала розглядати Україну як надійного партнера. У Росії прийшов до влади В. Путін. Відбувся обмін ролями України з Росією. Франція підтримувала В. Путіна, який намагався ствердитися як реформатор. Після 11 вересня 2001 р. на Заході розуміли, що треба об'єднуватися з Росією у боротьбі з тероризмом. Тим часом, у 2003 р.

спостерігався сплеск візитів українських можновладців до Парижа. У Франції побували прем'єр-міністр В. Янукович, спікер Верховної Ради В. Литвин, міністр закордонних справ К. Грищенко. Проте вони не змінили якісно відносин. В Україні готувалися до президентських виборів.

4. 2005–2006 рр. — новий період започатковано президентськими виборами в Україні та Помаранчевою революцією, під час яких у французькому суспільстві відбувся злам у сприйнятті України. Французи із зацікавленням відкривали для себе Україну. Одначе Францію не цікавлять загальні гасла.

Отже, Франція вбачала розвиток відносин України з ЄС у плідному співробітництві в конкретних сферах, а не в деклараціях.

5. 2006 р. — по теперішній час початок періоду розчарування і нерозуміння. Парламентські кризи в Україні [2].

Вважаємо за доцільне подати власну періодизацію францuzько-українських відносин, розроблену за параметром президентування у Франції. Отже:

1. Для Франції періоду президентування Франсуа Міттерана (1988–1995 — другий термін президентства Міттерана) характерна відсутність чіткого політичного курсу щодо незалежної України. До того ж підкреслимо, що Україна з'явилася як держава із потужним ядерним арсеналом, наявність котрого дратувала вузьке коло країн-володарів ядерної зброї, які й доклали значних зусиль, аби Україна позбулася статусу ядерної держави. Ф. Міттеран так і не відвідав Україну з державним візитом.

2. Президентування Жака Ширака (1995–2007). Ширак мав справу вже з без'ядерною Україною, погляди цього президента були відверто проросійськими, а отже, потуги європейської та євроатлантичної інтеграції України супроводжувалися побажаннями Ширака не дратувати Росію. Ширак відвідав Україну з державним візитом 2–4 вересня 1998 року.

3. Президентування Ніколя Саркозі (2007 р. — по теперішній час). До влади у Франції прийшов політик більш молодого покоління, який стосовно України намагається скласти власну думку. Зокрема, підкреслимо його увагу до Помаранчевої революції, його візит до України невдовзі після Помаранчевої революції та листи до Юлії Тимошенко. Автор наголошує, що його метою є не аналіз ролі Помаранчевої революції в історії України, а зазначає, що, на відміну від попередників, які дивилися на події в Україні через московську призму, він принаймні намагається зробити аналіз подій у нашій країні самостійно. Це, безперечно, заслуга цього державного діяча з огляду на:

- 1) історичну орієнтацію французьких політичних кіл на Росію;
- 2) факт, що Україна не знаходиться в колі держав, співпраця з якими для Франції є нагальною;

3) наявність впливових науковців-міжнародників, що спеціалізуються на політиці Росії і для яких дослідження України є лише другорядною справою.

Політичні контакти високого рівня

Насамперед виокремимо контакти президентів. З французької сторони з часу незалежності України нашу державу відвідав з державним візитом президент Франції Жак Ширак 2–4 вересня 1998 року. Українські президенти виявили більшу активність. Офіційний візит президента України Л. Кравчука до Франції відбувся 16–17 червня 1992 року, суттєвим заходом стало підписання міждержавного Договору про взаєморозуміння та співробітництво. Другий президент України Л. Кучма побував з візитами у Франції 30–31 січня 1997 р., 7 грудня 1999 р. та 14–15 вересня 2000 р. на саміті Україна-ЄС в Парижі. Третій президент України В. Ющенко виявив значну активність у французькому напрямку з початку свого президентства. Він прибув до Франції 22 червня 2005 р. І вже восени повернувся до цієї країни 15–16 листопада 2005 р. за умов, коли у Франції тривали акції громадського протесту, тому цей візит не отримав такої уваги французьких медіа, яку він отримав би в іншій ситуації.

Серед українських прем'єр-міністрів у Франції побували В. Пустовойтенко (25–28 березня 1999 р.), В. Ющенко (19 жовтня 2000 р.), В. Янукович (27–28 травня 2003 р.), Ю. Тимошенко (12–14 червня 2005 р.), для якої це був перший закордонний візит на цій посаді.

Відбуваються контакти по лінії Міністерств закордонних справ. Україну відвідали французькі міністри закордонних справ Р. Дюма (23–24 січня 1992 р.), Ю. Ведрін (23–24 липня 1998 р.), М. Барньє (5 лютого 2005 р.). Здійснили візити у Францію міністри закордонних справ України А. Зленко (14–15 вересня 1993 р.), К. Грищенко (20–21 листопада 2003 р.).

Парламенти

Національна Асамблея — Верховна рада

Згідно зі статтею 16 Договору про взаєморозуміння та співробітництво між Україною і Французькою Республікою, Україна та Франція сприяють співробітництву між своїми парламентами [3].

Вагомим структурним елементом, який міг би активізувати та надати реального змісту французько-українській політичній співпраці, є міжпарламентські групи дружби.

16–17 грудня 2003 р. голова Верховної Ради В. Литвин перебував з візитом у Франції, де вів переговори з головою Сенату К. Понселе та головою Національної асамблеї Ж. Дебре.

Між тим, згідно з аналізом французьких парламентських аналітиків, співпраця по лінії груп дружби Верховної Ради та Національної асамблеї не відповідає потенціалу обох країн та, на жаль, поки що не виконує ролі каталізатора французько-українських взаємин.

Згідно з французькою позицією, проблемою є те, що Україна повинна дати зрозуміти, що саме вона хоче отримати від співробітництва. Верховна Рада не дала цього зрозуміти французькій Національній асамблеї, не подала жодних проєктів, і для французів це становить серйозну перешкоду. Представників групи дружби «Франція — Україна» непокоїть завантаженість їхніх українських колег, через яку постійно не відбуваються зустрічі по лінії голів цих груп.

Серед аналітиків набула поширення концепція, що Україна потерпає через французько-російські взаємини. Франція має традицію тісних взаємин із Росією, тому відносини з Україною блокуються. Існує ідея, що Україна назавжди залишиться «поміж» Росією та ЄС [4].

Посольство України в Парижі

Посольство України в Парижі було відкрито у 1993 р.

Україну представляли *chargé d'affaires* О. Сліпченко, послы Ю. Кочубей, А. Зленко, Ю. Сергєєв. Водночас посол України в Парижі є постійним представником нашої держави при ЮНЕСКО.

Згідно з певним французьким аналізом, від початку незалежності на відносинах Україна-Франція «паразитували» французько-російські взаємини. До того ж, українські дипломати не розмовляли французькою і не мали належного професійного рівня. Однак з часом відбулася професіоналізація українського посольства в Парижі. На сучасному етапі, згідно з французьким підходом, українські дипломати зайняли раціональну позицію і дали зрозуміти, що Україна, бажаючи вступити до ЄС, може не тільки потребувати фінансової допомоги, але й хоче принести свої здобутки та переваги, серед яких сільське господарство, наука, промисловість. Цей підхід українських дипломатів було схвально сприйнято французькими політиками.

Важливим кроком стало придбання Україною будинку для культурного центру. На думку французьких аналітиків, дуже важливо виокремити презентацію України від Польщі та Росії через те, що пересічний француз не завжди здатний розрізнити культурну відмінність між цими країнами.

Водночас французів непокоїть той факт, що іноді на посольство України впливає українська діаспора, і цей вплив, на їхню думку, не завжди позитивний, а іноді він «екстремістський». Однак французи розуміють, що українським дипломатам важко контролювати українську діаспору. Наразі вони констатують факт, що «біла» російська еміграція має дуже добрі відносини з посольством Росії і співчувають тому, що українські дипломати в діаспорному питанні перебувають у складній ситуації. Вона призводить до того, що у Франції складається декілька різних іміджів України — виважена позиція посольства й іноді агресивна антиросійська позиція діаспори; Україна україномовна й Україна російськомовна [5].

Проблеми французько-українських відносин

Чинником становлення французько-українських відносин, що заслуговує на окрему увагу дослідників, є проблеми, неузгодженості та причини, що спонукали їхню появу в стосунках між нашими країнами. Це становить суттєву прогалину у вітчизняній науці.

Різниця в підходах — складова українсько-французьких непорозумінь. Пропонуємо деякі спостереження українського дипломата. На його думку, прикладом може слугувати концептуальний підхід певних французьких кіл до євроінтеграції України. Коли французи пропонують Україні асоціацію із ЄС, українці інтерпретують це як можливість угоди асоціації з Євросоюзом. Між тим, це є прикладом нерозуміння, що хочуть запропонувати французи. Йдеться про те, що французи мають на увазі двосторонні програми співробітництва України з країнами ЄС у сферах, де це доцільно та взаємовигідно. Зокрема, навесні 2003 року в Афінах президент Жак Ширак пропонував Україні цей шлях (подібним чином відбувалося співробітництво ЄС із прибалтійськими країнами), а не перспективу укладення угоди асоціації з ЄС, як це інтерпретувалося в Україні.

Отже, неправильна інтерпретація французьких сигналів (нерозуміння) — один із чинників неможливого успішного налагодження контактів.

Серед причин французько-українських проблем — внутрішня політика України. Цілком логічно, що корупція, падіння життєвого рівня населення, незрозумілі європейцям закони лише відштовхують французів.

Також для українського менталітету характерне емоційне сприйняття, для французького — прагматизм, картезіанська логіка [6].

Погляньмо на проблему з іншого боку і звернімося до досвіду французького дипломата, що має значний досвід роботи в Україні. Отже, згідно з його спостереженнями, у Франції Україна недостатньо відома. Після радянської революції Франція стала осередком російської «білої еміграції», яка формувала імперський погляд на розвиток подій. У 1991 р. відбувся розвал Радянського Союзу, але незалежності України було надано меншої значущості, ніж незалежності прибалтійських республік. У 90-х рр. українська політика була незрозумілою. Помаранчева революція сприяла активізації зацікавленості французів Україною. Багато французьких спостерігачів було представлено на 3 турах президентських виборів 2004 р. в Україні. Події в Україні породили певні надії. Але, згідно з поглядами цього посадовця, Україна через внутрішньополітичні проблеми не зайняла належного місця на міжнародній арені. Україна більш відома і зрозуміла для Німеччини, ніж для Франції, через контакти колишньої Східної Німеччини з Українською Радянською Республікою.

Дипломат виокремлює культурний чинник. Зокрема, високим є рівень викладання французької мови в Україні. Але, загалом, Україна — це складна і заплутана тема для обговорення. Ніхто не заперечує, що Україна є європейською, але проблема полягає в тому, що це країна зі значною територією і населенням, що перебуває у стані трансформації. Україна — суттєвий партнер ЄС через геополітичне розташування та інші фактори, але разом з тем це велика за розмірами держава порівняно, наприклад, з Естонією, отже, й інтеграція України — це інше, ніж інтеграція малої держави. Українці будуть стверджуватися самостійно шляхом реформ, і Україна буде важливим «співрозмовником» ЄС. У короткотерміновій перспективі Україна спричиняє хвилювання та нерозуміння європейських партнерів. Але у середньотерміновій перспективі ситуація покращиться. Труднощі спіткали й інші постсоціалістичні країни: Польщу, Чехію, Угорщину, Словачію, Румунію. Отже, приклад України — не виняток. Україна має низку проблем, серед яких малоефективні уряди, енергетична залежність від Росії, що провокує питання, хто контролює енергопостачання. Україна — це певна «ставка» Росії.

Проблема європейської інтеграції по-різному трактується в Західній та Східній Європі. Французи мають адміністративний підхід, для них ЄС — потуга й адміністративне утворення, і важливо, як воно функціонуватиме. Тому насамперед треба поглиблювати інтеграцію всередині і лише потім займатися розширенням. Для східноєвропейців Європа — символ, ідеал. Алегорично вони вважають, що мають право повернутися до родини, до якої вони належать. Французький адміністративний підхід провокує в східноєвропейців відчуття, що їх не бажають приймати.

Для ЄС важливо знайти рівновагу. ЄС пройшов через кризу, коли французи та голландці проголосували проти запровадження Європейської Конституції. Крім того, еволюція цієї структури також відбувається під впливом зовнішніх чинників, таких, як глобалізація, проблеми тероризму.

Складним є питання вступу України в НАТО. В Україні багато експертів вважають, що євроатлантична інтеграція України є неодмінним кроком на шляху євроінтеграції. Між тим у Франції погляди протилежні, вважається, що Україні не обов'язково бути членом НАТО. У системі європейської безпеки Україна може отримати теж саме, що і в НАТО. На думку багатьох французьких експертів, вступ України в НАТО — не термінова необхідність. До того ж, населення України переважно проти вступу в НАТО.

Дипломат підкреслює, що в Україні розбудова державного апарату вимагала часу. Було взято радянську модель та радянське право. У Франції державні інститути більш міцні, тоді як в Україні, молодій країні, йшов і йде процес формування і стабілізації державного апарату.

Цікаво, що згідно з аналізом цього фахівця, українці є більш прагматичними, ніж росіяни, що дуже важливо для французів. Дипломат вважає, що нагальним питанням для французів є аналіз окремо Росії та України. Час сприятиме змінам, зокрема, зміна президентів. Президент Саркозі має певний інтерес до України, на відміну від свого попередника Жака Ширака [7].

На нашу думку те, що спочатку Париж демонстрував явну прохолодність щодо Києва, може пояснюватися якоюсь мірою впливом історико-культурного чинника, а саме: недостатньою обізнаністю Франції з культурними надбаннями України. Певні пояснення такого ставлення до становлення української держави можна шукати у філософській площині. У загальноєвропейському вимірі, Франція — двигун об'єднаної Європи, хоча вона, безперечно, має вдалий досвід захисту національних інтересів. Ця країна йде шляхом посилення інтеграції з іншими державами Європи, зокрема, у ній актуальність економічного виміру інтегрування Європи вже поступається політико-стратегічному та проблемам спільної безпеки. У цьому сенсі французький філософ Ален Фінкелькраут вважає, що «у процесі виходу поза національні рамки ми набули тенденцію вважати небезпечним будь-які вимоги національного характеру і відносим до негативних проявів «фрагментаризацію» імперій та виникнення «малих націй» [8]. Думаємо, ця теза заслуговує на увагу, бо народження України — це якраз прояв «фрагментаризації» імперії і, звичайно, лише будучи погано обізнаним з історією української державності, можна віднести українців до «малої нації» (до речі, чи не започатковане дипломатичне спілкування Франції з Україною-Руссю ще в XI ст. династичним шлюбом київської князівни Анни Ярославівни з французьким королем?).

Прикметно, що в Україні та Франції відбувалися протилежні процеси: Україна вводила в обіг власну національну валюту — гривню, розбудовувала збройні сили, маючи значні суперечки із Росією через Чорноморський флот, тоді як Франція впроваджувала спільну європейську валюту — євро, долаючи численні перешкоди на цьому шляху, обстоювала важливість створення європейської системи безпеки та оборони, знаходячи нелегкі компроміси зі США з приводу означеної системи. Тобто бачимо, що супроти України діє навіть неспівпадіння історичних циклів та політичних процесів обох держав. Хоча історія самої Франції може слугувати Україні прикладом захисту національних інтересів, навіть мови. Зокрема, у 60-х рр. Франція розбудовує власні ядерні сили та виходить із військової організації НАТО, дістаючи чимало закидів у порушенні стратегічної солідарності між союзниками, між Європою і Америкою.

Якщо неспівпадіння історичних циклів певним чином роз'єднує Париж і Київ, то чіткий виважений курс України на інтеграцію в Європу і саме географічне розташування можна вважати позитивами молодої української держави. Адже геополітичне розташування України: кордон з новими членами ЄС — Польщею та Угорщиною — спонукає еволюціонування політичної стратегії Парижа щодо України. Тим часом для України вступ до Європейського Союзу є хоч і віддаленою, але стратегічною метою.

Таким чином, французько-українські відносини у політичному вимірі:

— загалом не відповідають потенціалу обох країн. Практичне, а не декларативне наповнення французько-українських взаємин формувалося доволі повільно на початку 90-х рр. ХХ ст., після чого наступила стагнація;

— не задіяні на належному рівні механізми політичної співпраці здатні змінити ситуацію. Зокрема, до подій Помаранчевої революції рівень візитів високопосадовців був доволі низьким. Парламентські групи дружби «Франція—Україна» мають потенціал зрушити ситуацію стагнації. Ймовірно, доцільним буде залучити до цього процесу аналітично-науковий потенціал, який виробить рекомендації по окремих сферах (культура, наука, право) для народних депутатів;

— на початковому етапі становлення французько-українських відносин французька сторона відмічала непрофесійність української дипломатії. Однак на початку ХХІ ст. ситуація змінюється радикально: на службу в посольство України в Парижі приїздять фахівці, що володіють французькою мовою, нюансами французької політики та знанням західного менталітету.

Література

1. *Traité d'entente et de coopération entre l'Ukraine et la République française* // La France et l'Ukraine. — Paris : Ambassade d'Ukraine en France, 1998. — P. 73.
2. *Інтерв'ю* з українським дипломатом. Париж. — Франція. — 02.03.2005.
3. *Traité d'entente et de coopération entre l'Ukraine et la République française* // La France et l'Ukraine. — Paris : Ambassade d'Ukraine en France, 1998. — P. 79.
4. *Інтерв'ю* з французьким державним службовцем. — Париж. — Франція. — 23.03.2005.
5. *Інтерв'ю* з французьким державним службовцем. — Париж. — Франція. — 23.03.2005.
6. *Інтерв'ю* з українським дипломатом. Париж. — Франція. — 25.03.2005.
7. *Інтерв'ю* з французьким колишнім дипломатом. Париж. — Франція. — 01.05.2007.
8. *Финкелькраут А.* Дух наследия // Label France. — Январь 2000. — №38. — С. 2–5. Entretien du ministre délégué chargé des Affaires européennes, M. Pierre Moscovici avec la presse // La politique étrangère de la France. Textes et documents. — 2000. — janvier-février. — P. 79–80.